توێژینەوە:

وانەیەک لەبارەی هۆنراوەوە

هۆنراوەو کێش، هۆنراوەو سەروا، هۆنراوەو واتا، هۆنراوەو تەکنەلۆجیا

لەناو ئەو چوار بابەتەدا، لە دەرگای هۆنراوەی ئازادو هۆنراوەو ئەندێشەش دراوە

کامیل ژیر

بەڵگەنەویستە کە بازاڕی هۆنراوە لەم سەردەمەدا، روی لەنوشوستییە، هۆکاری ئەوەش ئەگەڕێتەوە بۆ چەند خاڵێ. لەوانە:

1-پاڵەپەستۆی تەکنەلۆجیا- ئێستا هەرلەتەمەنی چوار ساڵییەوە، یارییە ئەلەکترۆنییەکان ئەخرێنە بەردەم منالّ. لەگەڵ گەورەبونیا: مۆبایل، ئایفۆن، ئایپاد، کۆمپیوتەر، تی ڤی و داهێنراوەکانیترئەبنە خولیای مرۆڤ لەمناڵییەوە تا پیری، بەجۆرێ کە کاتی نەمێنی بۆ توخمە وێژەییەکان بە هۆنراوەشەوە. خۆ یارییەکانی تۆپێن، ملیاران خەڵک بەلای خۆیانا رائەکێشن و کاتیان ئەبەن.

2-باری ئابوری و فەنتازیاکان- کە تائەبێ سەختترو زیاترئەبن بەجۆرێ خەڵکی لە کۆششی دابینکردنیاندان و نایانپەرژێتە سەر بابەتە وێژەییەکان.

3-خراپبونی جۆرێتیی هۆنراوە خۆی- بەرامبەر شاڵاوی ئەو دو هۆکارەی سەرەوە، ئەبو جۆرێتی هۆنراوە باشتر بکرایە تا بیتوانیایە بەرەنگاری ئەو شاڵاوەبیێتەوە، کەچی بەپێچەوانەوە، زوربەی جۆری هۆنراوەی ئەم سەردەمە، لەخراپەوە بەرەو خراپترئەچێ! وەک لەم بابەتانەی خوارەوەدا تیشکیان ئەخەینەسەر:

هۆنراوەو کێش (وزن)

یەکێ لەو هۆیانەی هۆنراوە بەرەو نوشوستیئەبا، وازهێنانە لەکێش. کێش لەهۆنراوەدا ترازوە. بەهۆی ئەو ترازوەوە، هۆنراوە لە لەنگی رزگاریئەبێ. ئەشتوانین کێش بەدەستور ناوبنێین بۆ هۆنراوە. بەبێ ئەو دەستورە، هۆنراوە ئەبێتە ئاژاوەو ئاوازی خۆشی تیانامێنێ و ناساز دێتە گوێ و لەجیاتی خۆشی و هەژاندن، گرژی و بێزاریمان تیا دروستئەکا!

جۆرەکانی کێش لەهۆنراوەی کوردیا، کێشی پەنجە یا برگەو کێشی عەروزە. بەڵام ئەمڕۆ هەندێ لەوانەی هۆنراوە ئەنوسن، بەناوی گۆڕانکارییەوە، وازیان لە کێش هێناوە! کەلەڕاستیا ئەوە گۆڕانکاری و بۆپێشەوەچوننیە. وازهێنان لەکێشی هۆنراوە وەک وازهێنانە لە ترپە (ایقاع) لەمۆزیکا کەبەوە ئەبێتە مۆزیکێکی ناخۆش و ناساز دێتە بەرگوێ. هۆنراوەش هەروایە.

هەندێ ئەڵێن، کێش و سەروا، کۆت و زنجیرن بۆ هۆنراوە! ئەگەر لابران، هۆنیار(شاعیر) ئازادئەبێ و دەستی کراوەترئەبێ وهۆنراوە زیاتر ئەڵێ و هۆنراوە پێشترئەکەوێ!. کەچی ئێمە تائێستا هۆنراوەی کام هۆنیارەی ئەڵێن باڵادەستە لەهۆنراوەی بێکێشا، نەدیوە کەبەپەرێزی هۆنراوەیەکی کێشداری ئەو هۆنیارە خۆی یاهۆنیارێکیتری هاوشانی خۆیا بڕوا ئەگەر بەهرەمەندبن لەهۆنراوەدا.

کێش و سەروا، کۆت و زنجیرنین. دو پێویستین هۆنراوە خۆش و جوانئەکەن. بازنگ و پاوانەی زێڕن بۆ هۆنراوە. بەڵام ئایا کێش و سەرواش وەک هەر بوەیەکیتر لەگۆڕانکاری (تطور)دا نابن؟بێگۆمان با. بەڵام گۆڕانکاری هەرگیز ئەوەنیە واز لەو دو رەگەزە رەسەنەی هۆنراوە بێنین. ئەگەر دەستورێ بۆ وڵات کۆن و خراپبو، چار ئەوەنیە واز لەدەستور بهێنرێ و ئاژاوەو پاشاگەردانی بەرپابێ! چار ئەوەیە ئەو دەستورە هەمواربکرێ یا بگۆڕرێ بە دەستورێکی باشتر. وازهێنان لەو دو رەگەزە، وەک وازهێنانی ئەندیازارە لە

راستەو پەرگاڵ و مەترەو تەنیا بەهەڵسەنگاندنی چاو نەخشە بکێشێ! راستە ئەگەر هۆنیار وازی لەکێش و سەروا هێنا، ئەتوانێ هۆنراوەی زیاتر بڵێ. بەڵام ئەوسا وەک ئەو بەنایەی لێدێ کە بەبێ تەناف و شاوڵ و ترازو، لەجیاتی 2 مەتر دیوار، 4 مەتر هەڵئەسێنێ، بەڵام دیوارێکی لارو خواروخێچ!

کەواتە گرنگ چەندێتینیە، گرنگ چونێتییە. ئێمەش هۆنیاری ئەوتۆمان هەبوە، لەجیاتی دیوانێک، دە دوازدە دیوانی بێکێش و سەروای رەشکردۆتەوە، بەڵام کە دەرئەکەوت، ئەوانەی چێژ لەهۆنراوە وەرئەگرن، کەناڵی تەلەفیزیۆنەکەیان ئەگۆڕی!!

یەکەم مەرجێ کە (کۆلرچ 1771–1834) دایئەنێ بۆ بڵیمەتی ئەو کەسەی بە هۆنیارێتی لەدایکئەبێ، (هەستکردن بە خۆشیی مۆزیکی هۆنراوەکەیەتی[1] هەروەها مۆزیکی هۆنراوە بریتییە لەکێش و رێکخستنی دەنگەکان و مۆزیکی هۆنراوە ئەبێتە فراوانکردنی واتاکەی[2]. رەخنەگرانیش گەیشتونەتە ئەوەی ئاوازو مۆزیک رۆڵێکی گەورەو کاریگەر ئەگێڕن بۆ فراوانبونی واتای هۆنراوە[3]).

ئەی گۆڕانکاریی کێش؟ ئەبێ دان بەوەدابنێین کە ئەوانەی وازیان لەکێشهێناوە، هەمویان لەبێدەسەڵاتییانەوە نیە لەکێشا. تیایانا هەبوە خەڵەتاوی چەمکی گۆڕانکاری (تطور)ەکەیەو وائەزانێ گۆڕانکاری لەهۆنراوەدا وازهێنانە لەکێش! تیایشیانا هەیە، بوە بەوشەی کۆتوزنجیرەکەوە! هەشبو وەڕسبو لەو کێشە دەقگرتوانەی ساڵەهای ساڵبو هۆنراوەی لەسەرئەوترا، ئا لێرەدا پێویستیی گۆڕانکارییەکە دروستبو. ژمارەیەک لە هۆنیارانی کورد وازیان لەکێشی عەروز هێناو پەنایان بۆ کێشی بڕگەبرد.ئەم کێشەش بەشێوە ساکارەکەیەوە نەوەستا، ئەوەبو سەرەتا هۆنراوەکانی شێوەزاری هەورامان و هۆنراوەکانی یەکەم قۆناغی گواستنەوە لەعەروزەوە بۆ بڕگە، سەرتاسەری هۆنراوەکە لەسەر یەک کێشی بڕگە ئەهاتەخوارێ. واتا ئەگەر کێشی دێڕی یەکەم 10 بڕگەییبوایە، هەمو هۆنراوەکە بە 10 بڕگەیی ئەهاتەخوارێ وەک هۆنراوەکانی مەولەوی. دوایی وایلێهات کە بگونجێ کێشی دێڕێک بۆنمونە 4 بڕگەبێ، دێڕەکەی دوای ئەو چەندجارەی 4 بڕگەبێ وەک:

من هەمیشە 4بڕگە

وەکو لێمبوبێتە پیشە 8بڕگە

لەناو کاتا، لەناو شوێنا 8بڕگە

نەتەوەکەم 4بڕگە

رەچاو ئەکەم[4] 4بڕگە. یا:

ئێستا ئەوان بەهەرجا بێگانەن 11بڕگە

ئەمانەی خۆمان کە مشتۆی هەمانەن11بڕگە

بەڵێ مەڕە لاتەکان   7بڕگە

لێناگەڕێن، ڕێنمان [5]   7بڕگە

ئیتر بەوجۆرە ئەگونجێ هەر دو دێڕەو لەسەر کێشێبێ. ئنجا ئەوە من نەک هەر لەکێشی بڕگەدا کردومە، بەڵکو لەکێشی عەروزیشا ئەو گۆڕانکارییەم کردوە. لەهۆنراوەی نیگای دیلا بۆنمونە وتومە:

لەشەرمی ئەفسونی لێوی پڕو پڕخوێن و پاراوی

لەترسی ونبونی کێوی دڵی نامۆ لەدو چاوی

ب–ب– –ب–ب ب ب – – ب – – –

مەفاعیلون   فاعیلاتو فەعەلاتون مەفاعیلن

نیگای دیلی پەشۆکاو

لەسەر هێڵی قژی خاو

ب – – ب ب––

مفاعیلو   فەعولان

لەبەرزەوە راماخزا بۆڕانی

بەلەرزەوە داما رژا دۆڕانی[6]

ب – ب ب – – ب – – – –

مەفاعیلە   موستەفعیلن   مەفعولن

ئەم دەرچون و خۆڕزگارکردنانە لەکێشە دەقگرتوە کۆنەکان، یا بڵێین ئەم تازەکارییانە لە کێشا، مەیدانێکی فراوان بۆ هۆنیار دروستئەکا کەبەئارەزوی خۆی یاری و ئاڵوگۆڕ بەکێشەکان بکا بەبێئەوەی مۆزیکی هۆنراوەکە تێکبچێ. ئەمەش ئەبێتە هۆی ئەوەی هۆنیار دانەمێنێ بۆ واتا لەپێناوی کێشا. ئیتر دوای ئەمانە ئەگەر هۆنیارێ هەر دەسەڵاتی بەسەر هۆنراوەی کێشدارا نەبێ، ئەوا با واز لەهۆنراوە بێنێ و روبکاتە بواریکیتر کەلەگەڵ تواناو بەهرەیا بگونجێ. چونکە ئەو کەسە بەهرەی هۆنراوەی تیانییە.

هەندێ ئەڵێن ئێمە هەرچەن هۆنراوەکانمان کێشی تیانییە، بەڵام ترپە (ایقاع) ی تیایە! هەشە وشەی کێش و وشەی ترپە وەک دو وشەی هاو واتا بەکارناهێنێ، کە لەڕاستیا کێش و ترپە هەر یەک ئەنجام ئەدەن لەهۆنراوەدا. کێش زاراوەیەکی هۆنراوانەیە، ترپە زاراوەیەکی مۆزیکانەیە.

فارابی (874–950ز) لە پەرتوکی مۆزیکی گەورەدا، ژمارەیەکی زۆر زاراوەی عەروزی بەکارئەهێنێ بۆپێناسەی جۆرەها ترپەی مۆزیکی سەردەمی خۆی.

خەلیلی فەراهیدی718–786 زانستی عەروزی لەسەر ترپە داناوە. کاتێ بەبازاڕی مزگەرەکانا هاتوچۆی ئەکرد، گوێی لە چەکوشکاریی مزگەرەکانبو بەرێکوپێکی و لەسەر ترپەیەکی یەکسان: (تەتە تم، تەتە تم، تەتە تم) ئەویش لەبەرخۆیەوە بەهەمان ترپە ئەیوتەوە: (فەعەلەن، فەعەلەن، فەعەلەن) ئنجا زەردەخەنەیەک گرتی و وتی کەواتە وشەی (فەعەلە) ئەگونجێ ببێتە بنچینەی هەمو ئاوازەکانی هۆنراوەو لەسەر ئەم بنەمایە کێشەکانی هۆنراوەی داناو هەر ئاوازیکی بە دەریایەک دانا [٧]

خەلیلی فەراهیدی(تەتەتم)ی گۆڕی بۆ (فەعەلەن) بۆئەوەی یارمەتیی قوتابیانبدا کەلەترپە بگەن. هەروەها زانای فەرەنسی (ئیم پاری) دەستورێکی وەک ئەوەی خەلیلی دانا لەبابەت گۆڕینی ترپەی مۆزیکەوە بۆ بڕگەدەنگی زمان. خەلیل هەنگاوەکانی لەسەر فەعەلە پیشاندا، باری فەرەنسی(یەکە)ی دەنگەکانی بە (تا–پا–تا–تی) پیشاندا. بەوجۆرە ئەتوانرێ هەر نۆتەیەکی مۆزیکی بگۆڕری بۆ دەنگیی زمان لەناو ئەو یەکەیەدا.بەو پێیە، بۆ نموونە نۆتەی بەپێی رێبازەکەی باری ئەبێ بە (Taa – tii) و نۆتەی ئەبێ بە (Ta – pa – tii) و نۆتەی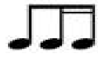 ئەبێ بە (Ta– ti – pi) و ...هتد .ئنجا بە هەمان رێگە ئەتوانین نۆتەی مۆسیقا بگۆڕین بۆ هەنگاو (تفعیلە) کانی خەلیل .بۆ نموونەنۆتەی ئەبێ بە (فاعِلُن) و نۆتەی ئەبێ بە (مفعول) و نۆتەی ئەبێ بە (فَعَلَنْ) و .. .هتد .ئیتر بەو جۆرە ئەتوانرێ دەریاکانی هۆنراوە بە نۆتەی مۆزیک بنوسرێ[8].

کەواتە ترپەو کێش لەهۆنراوەدا، دو توخمی جیاوازنین. هۆنراوە، کەکێشینەبو، واتا ترپەشی نیە، کە ترپەی نەبو، واتا کێشی نیە.

هۆنراوەو سەروا (قافیە)

پێشتر وتمان یەکێ لەهۆکانی نوشوستیی هۆنراوە، وازهێنانە لەکێش. دێینە سەر رەگەزێکیتری هۆنراوەو ئەڵێین: وازهێنان لە سەرواش، هۆیەکیترە بۆ هەمان نوشوستی. دان بەوەشا ئەنێین کە دەقگرتنی سەرواش لەهۆنراوەی ستونیا، ساڵەهای ساڵ وەک خۆی مایەوەو گۆڕانکاریی بەسەرانەهات، بەتایبەتی لەهۆنراوەی عەرەبی و هۆنراوەی دەقگرتوی کوردیا. ئەمە وایکرد کە ژمارەیەک لەهۆنیاران و هۆنراوە دۆستانیش بێزاربین لەو جۆرە هۆنراوەیە. ئنجا وەکو هەمو کارێک کاردانەوەی خۆی هەیە، کاردانەوەی ئەو دەقگرتنە دوورودرێژەو ئەو بێزاربونە، ئەوەنە بەهێزبو، دەنگی وازهێنان لە سەروا، بەرزبوەوە!

لەعێراق، بۆیەکەمجار، جەمیل سدقی زەهاوی (1863–1936) رۆژی 1925/5/25 باسێکی بەناونیشانی (هۆنراوەی ئازاد–مورسەل) لەرۆژنامەی السیاسەدا نوسی. هەندێ رەخنەیانلێگرت و ئەویش لەرۆژنامەی

العالم العربيا 1925/6/11 وەڵامیدانەوە. کورتەی راکانی زەهاوی بریتیبو لەوە کە سەروا کۆتێکی قورسە لەدەست و ملی هۆنراوەی عەرەبیداو بەدەستییەوە ئەناڵێنێ و ناتوانێ بەسەربەستییەوە هۆنراوەکەی بڵێ، سەروا تەرخانناکرێ بۆ واتا، بەڵکو واتا ئەکرێتە قوربانی سەروا. سەروا بوە هۆی دەرنەکەوتنی هۆنراوەچیرۆک لەناو عەرەباو بوەهۆیئەوەی هۆنراوەی عەرەبی دوابکەوێ لەچاو هۆنراوەی رۆژئاواییاو وایکردوە داهێنان کەمبێتەوە. ئەگەر سەروامان پشتگوێخست و گوێ بەهۆنراوەی ئازاد ئاشنابو، کەئەمەیان زیاتر بایەخ بەجوانیگەیاندنی واتاکانئەدا، ئەوا ئەوسا هۆنراوە ئەکەوێتە جموجوڵ و چالاکئەبێ و وەکو هەربەشێکیتری هونەرەجوانەکان پێشئەکەوێ. هەروەها زەهاوە لەبارەی سەرواخوازییەوە ئەڵێ: کارێکە بەئاسانی نایەتەدەس، تەنیا بۆئەو کەسانە نەبێ کە فەرهەنگەکانی وشەیان ئەمسەر تا ئەوسەر پشکنیبێ تا بتوانن ئەو وشەیەی ئەیانەوێ، دەستیان بکەوێ و مرازی خۆیانی پێ جیبەجێبکەن. لەم کارەشا پەنائەبەنە بەر وشەی پشتگوێخراویش!.

بەرامبەر ئەم رایانەی زەهاوی، هەر لەکاتی خۆیا گەلێ رەخنە نوسرا. لەوانە محەمەمەد بەهجەت ئەسەری (1904–1996)رای وابو کەسەروا یەکێکە لەکۆڵەکەکانی هۆنراوەو بەنەمانی ئەو کۆڵەکەیە زۆر کەسی بێدەسەڵات زەفەر بەهۆنراوەئەبەن و هەر کەس بێ و وشە ریزکا ئەبێتە هۆنیار! بەلایەوە وابو ئەوکەسانەی بەسەر سەروادا زاڵنین، بە هۆنیاری لاوازو بێدەسەڵات دائەنرێن. چونکە (ئەگەر واتا گیانی هۆنراوەبێ، ئەوا سەروا جەستەکەیەتی). پەیوەندیی نێوان ئەم دوانەش وکو پەیوەندیی گیان و جەستەیە کە هیچیان بەبێ ئەوەکەیتر هەڵناکەن. ئەوانە بۆیە سەروایان لاگرانە، چونکە وشە بەدەستیانەوە نایەت و واتاش لێیان گیرو یاخییە[9].

ئێستا دوای تێپەڕبونی ئەم هەمو ساڵە بەسەر ئەو مشتومڕەدا، ئەگەر بەچاوێکی لانەگیرەوە سەیری ئەو رایانە بکەین، ئەبینین هەردولایان تاڕادەیەک راستبون . زەهاوی سکاڵای لەدەس سەروابو بەو سیستەمەی ئەوسایەوە کە ئەوەندە کۆن و دەقگرتوبو ، لەبەرچاو کەوتبو. هۆنیاری زۆر سەرکەوتوش نەبوایە، واتای ئەکرد بەقوربانی سەروا. ئەوجۆرە سەروایەی هۆنراوەی ستونی، کۆتێبو لە ملی هۆنراوەدا.

رەخنەگران لە راکانی زەهاویش، لەسەر رەوابون و ئێستە بەچاوی خۆمان ئەبینین کەچۆن بەنەمانی کۆڵەکەی سەروا لای هەندێ، زۆرکەسی بێدەسەڵات زەفەریان بەهۆنراوەبردوەو هەرکەس دێ و وشە ریزئەکاو ناویئەنێ هۆنراوەو هۆنراوەی پێلەکەدارئەکا!

زەهاوی دەردەکەی دۆزیبوەوە. راستە هۆنراوەیەکی سەد سەدو پەنجا دێڕی کەهەمو سەرواکانی وەکیەکبن، هۆنیار شپرزەئەکا. ئەو جۆرە هۆنراوەیەش لەبەرچاوکەوتبو. خۆی ژیان هەروایە. هەر شتێ زۆر مایەوە لەقاڵبێکا یا لەسەر یەک سیستەم، لەبەرچاو ئەکەوێ و مرۆڤ ئارەزوی گۆڕینیئەکا. بەڵام چارەسەرییەکەی زەهاوی کەبریتیبو لەوازهێنان لەسەروا، لەجێگەی خۆیانەبو. سەروا خۆیلەخۆیا توخمێکی ناشیرننیە لەهۆنراوەدا. سەروا وەک د. ئەنیس ئەڵێ: (توخمێکە لە توخمەکانی بینای هۆنراوە. سەروا نرخێکی مۆزیکیی هەیە کە ژمارەیەک دەنگ دوبارەئەبێتەوە لەکۆتایی دێڕەکانی هۆنراوەدا. ئەو دوبارەبونەوەیەش

بەشێکی گرنگ دروستئەکا لەمۆزیکی هۆنراوە. سەروا وەک نێوەندە مۆزیکییەکانە کە گوێگر چاوەڕوانی دوبارەبونەوەیان ئەکاو چێژێ وەرئەگرێ لەو دوبارەبونەوانە کەلەپەردەی گوێ ئەدا لە ماوە کاتییە ڕێکوپێکەکانا[١٠])

چارەسەرکردنی ئەو دەردەی زەهاوی هەستیپێکردبو ، بەوە ناکرێ واز لەسەروا بهێنرێ بەجارێ. چارەسەری ڕاست ئەوەیە کە گۆڕانکاری لە سەروا خۆیا بکرێ. کۆڵەکەی خانویەک ئەگەر کۆنبو و شکستیهێنا، بەوە چارەسەرناکرێ کە کۆڵەکەکە فڕێدەیت و خانوەکە بێ کۆڵەکە بمێنێتەوە! چار ئەوەیە بیگۆڕی بە جۆرێکی باشتر.

لەم بۆچونەوە، چارەسەرەکە بەوەکرا کە برەو بەهۆنراوەی جوت سەروا درا و دواییش سەروای جۆراوجۆر هاتەئاراوە کەپاشتر ڕونیئەکەینەوە.

هۆنیارانی کورد، پێش زەهاوی هەستیان بەو بارە خراپەی سەروا کردبو کە هۆنراوەی ستونیی پێکئەهێناو پەنایانبردبوە بەر هۆنراوەی جوت سەروا.

بێسارانی 1641–1702 و ئەحمەدی خانی 1650–1706 و مەولەوی 1806–1882 و مەلای جەباری 1806–1876 و حاجی قادری کۆیی 1815–1892 و گەلێکیتر هۆنراوەی جوت سەروایان وتوە[١١]و بەوە گۆڕانکارییەکیان بە سەروا داوەو وایانکردوە کە یەک توخم سەروا نەبێتە هۆی چاوتێربون و گوێپڕبون و وەڕسبون. وایانکرد کە واتا نەبێتە قوربانی سەروا. هۆنیار هەرچەن دەسکورت و لاوازبێ، ئەتوانێ لەناو هەزاران وشەی زمانەکەیا، دو دێڕ بەیەک سەروا بڵێ بەبێئەوەی پەنابەرێتە بەر وشەی سواو. خۆئەگەر کەسێ ئەوەشی لەبارانەبێ ، ئەوا بێگومان هەر هۆنیارنیە.

بنەمایەکی گشتیی یاسایی هەیە ئەڵێ: ئەگەر قەدەغەکەر نەما قەدەغەکراو ئەگەڕێتەوە. کەسەرواش بەوجۆرە ئاسانکراو نەبوە هۆی ئەو گیروگرفتانەی زەهاوی و لایەنگرانی لێیئەترسان، ئیتر بۆچی ئەبێ گوێچکە لەو ئاهەنگە خۆشەی سەروا بێبەشبێ !؟

ئێمە لەهۆنراوەی کۆنی یەک سەروای ستونی و لەهۆنراوەی تازەی جوت سەروای ناستونیا، هەزاران شاکارە هۆنراوە بەدیئەکەین، کەچی لەهۆنراوەی بێ سەرواو بێ کێشا، وێنەی ئەو جۆرە شاکارانە بەدیناکەین.

لێرەدا چەن پرسیارێ هەیە :

ئایاهۆنیار هۆنراوە بۆخۆی ئەڵێ یا بۆ جەماوەر؟

ئایا جەماوەری هۆنراوەدۆست، هۆنراوەی چاک و جوان و خۆشی ئەوێ،یاهۆنراوەی زۆرو بۆر؟

ئایا ئەو جەماوەرە دەربەستی ئەوەیە هۆنیار بۆ سەروا، یا کێش دائەمێنێ یا نا؟

وەڵامی ئەم پرسیارانە رون و ئاشکران. فەردریک ئەڵێ: (چاکترین تیۆری هونەر مێژوەکەیەتی)[12] هەروەها ئۆگست فیلهیلم شلیگڵ ئەڵێ: (روانگەی مێژویی رابەری رەخنەی وێژەییە.. هەمو بەرهەمێکی وێژەیی، هەرچەن سەربەخۆو یەکگرتوبێ، ئەبێ لەڕێگای پەیوەندیی بەو بەرهەمانەی لەپێش خۆی و لەدوای خۆیا هاتون، سەیر بکرێ)[13]. دە ئێمە ئەگەر سەیری ئەو هۆنراوانە بکەین کە سەروایاننیە لەدوای وتارەکەی زەهاوییەوە هەتا ئەمڕۆ، نابینین کە واتای ئەو هۆنراوانە زیاترو بەرزترین لەواتای هۆنراوە سەروادارەکانی یەک سەرواو جوت سەروا. هۆنراوەچیرۆکیش پەیدانەبو لەناویانا وەک زەهاوی ئەیویست! ئەو هۆنراوانەش نەک پێش هۆنراوەی رۆژئاوایی نەکەوتن، بەڵکو هۆنراوە کۆنەکانی خۆشمانیان نەگرتەوە، داهێنانیش زیاترنەبو!.

لەلایەکیتریشەوە پێشبینییەکانی رەخنەگران لەزەهاوی، هاتنەدی و زۆر کەسی بێدەسەڵات ئەمڕۆ زەفەریان بەهۆنراوە بردوەو لاپەڕەی گۆڤارو رۆژنامەکانی ئەم رۆژانە، بەڵگەی ئەم راستییەن. بەپێچەوانەوە، ئەوانەی گۆڕانکارییاندا بەسەروا، هەر لەبێسارانییەوە تا حاجی کۆیی، هەر لە پیرەمێردەوە تا گۆران و ژمارەیەک لە هۆنیارانی ئەمڕۆ، گەشەو پێشکەوتنێکی زۆریانداوە بەهۆنراوەو واتایان بەرزکردۆتەوەو داهێنانیان بەدیهێناوە.

بەلای منەوە هۆی دیاردەی وازهێنان لە سەروا بەگشتی و لە کێش و واتای رون بەتایبەتی، ئەگەڕێتەوە بۆئەم خاڵانە:

1-چاولێکردنێکی درەنگ وەختەی کوێرانەی قوتابخانەکانی رۆژئاوای وەک مۆدێرنیزم و سریالیزم و ئایندەنیزم و...هتد

2-کاردانەوەی هۆنراوەی ستونی.

3-ناوبردنی کێش وسەروا بە کۆت و زنجیربەهەڵە، یابۆ مەبەستێ لەلایەن هەندێکەوە! کەلەڕاستیا ئەو دو توخمە دو کۆڵەکەی هۆنراوەن.

4-پەیدابونی ژمارەیەک نیمچە خوێندەواری نەشارەزا لەهونەری هۆنراوەدا کە سواری هۆنراوەبون!

5-بەخشینی پاداشت و خۆخۆیەتی و هۆکاری سیاسی و پارتایەتی! وەک بینیمان چۆن وڕێنەکارێکیان لێکردین بە بلیمەت و هۆنیاری گەورە!!.

6-نەبونی رەخنەسازی نەترس و بێلایەن، یادەگمەن. ئەوەش مەیدانەکەی چۆڵکردوە بۆ رمبازێنی وشتر لەجێی ئەسپی رەسەن!

تازەکاری، ئەگەر نەبونی کێش و سەروابێ، ئەوا لەدێرزەمانەوە ئاوێستاو لاوک و حەیرانمان هەیە! یا ئەگەر ئەوەبێ کە حسەین عارف ئەڵێ (کامەران و وەشتی و ژیر هەندێ هەوڵدانیانهەیە لەوبارەیەوە)[14]ئەوا

من بەشبەحاڵی خۆم ئەوانەی ئەو مەبەستێتی کە وازهێنانبون لە کێش و سەروا، هەر زو وازم لێهێنان و بە پەخشان ئەژمارم کردن. کامەرانیش لێی پاشگەزبوەوەو وەشتیش لەمەیدانی هۆنراوە کشایەوە.

نمونەکانی سەروا

1–نمونەی هۆنراوەی جوت سەروا کەهەر دو دێڕەو سەروایەکیان هەیەو دو دێڕەکەش هاوتەریبن بۆیەکتری. واتا لەژمارەی بڕگەدا یەکسانن کە ئەوەش ئەبێتە هۆی ئەوەی ئاهەنگی سەروا لەماوە کاتییەکی یەکسانا ببیسترێ بەوەی ژمارەی بڕگەی هەمو دێڕەکان ئەوەندەی یەکبن وەک:

کوردستانم فراوانە

بوکی رازاوەی جیهانە

پەیمانە دوا تنۆکی خوێن

لێرەبێ یاخو لە هەر شوێن

بە قوربانی ئەوی ئەکەم

بۆ ئەو ئەژیم، سامانەکەم

لەگەڵ گۆشت و ئێسکی لەشم

بۆ ئەوەو خۆم لێی بێبەشم

2–مەرج نیە لەماوە کاتییەکی یەکساندا، سەرواکە دوبارە ببێتەوە، واتا ژمارەی بڕگەی دێڕەکان ئەوەندەی یەکنین:

ئێمە رۆڵەی بیری تازەی رابەرین

ئێمە کوردی جەربەزەی تێکۆشەرین

بۆ وڵات و سەربەخۆیی و ژینی شاد

خوێن ئەڕێژین

لەش ئەنێژین

ئەفسەرین

نیشتمان، نیشتمان ئێمە بۆتۆ سوپەرین

لەم نمونەیەدا ئەگەر سەرنج بدەین ئەبینین سەروای (ە رین) لەدێڕی یەکەم و دوەمدا دوای 11 بڕگە دوبارەبۆتەوە. لە دێڕی 3تا6 دوای 13 بڕگە.لە دێڕەکانی یەک تا پێنج دوای 22 بڕگە دوبارەبۆتەوە. دو دێڕی چوارەم و پێجەم، سەروای سەربەخۆی خۆیان هەیە .

3–جۆرێکیتر، هەر چەندێڕێکی هۆنراوەکەو یەک سەروا:

نەریتی ئەم چەرخە وایە

هەر هێزە خەڵکی لەدوای

هێز شکۆیە، هێز پەنایە

هێز تەخت و تاجی پاشایە

*

کە بازوی هێز ئێسکی رزا

پێ، لەبەرزی هەڵنوت، خزا

لای برای خۆت، لای برازا

ئەبی بە جرجی بێ رەزا

جێگەی پلار، جێگەی نزا ... یا:

وێرانەشارێ دەسی نەیارێ

ستونی شکان، بو بە کالاوە

دڵی من، یارێ هێنایەخوارێ

دیواری ڕمان، نایە پەناوە

یەکەم و سێیەم هاوسەروان، دوەم و چوارەم هاوسەروان ... نمونەیەکیتر:

کچۆڵەیەک سێ و چوارساڵە

ئەمداتە بەر نیگای چاوی

زەردەی خونچەی لێوی تادێ ئەکرێتەوەو گەشتر ئەبێ

سەرەتا ئەموت منالە

نەمئەپرسی چیە ناوی

گەلێ نمونەی تری سەرواهەیە کە من لەهۆنراوەکانما لەسەریان ڕۆیشتوم جگە لەو نمونانەی سەرەوە. جا نەک هەر من، زۆرێ لە هۆنیارە بەڕێزەکانیتریش بەوجۆرە گۆڕانیان لە سەروادا کردوە.

ئەوەشمان لەیادنەچێ کە سەروا دەوری ڕێکخستن (تنظیم)یش ئەبینێ. واتا سەروا کاتێ کۆتایی بە دێڕە هۆنراوە یا پارچە هۆنراوە ئەهێنێ، ئەم مەبەستانەش ئەنجام ئەدا:

١-پشویەک بەگوێگر، یا خوێنەرەوە ئەدا.

٢-ئاوازی هۆنراوە لە دێڕێکەوە بۆ دێڕێکیتر ئەگۆڕێ.

٣-نیمچە سەربەخۆییەک ئەدا بە دێڕەهۆنراوە یا بەپارچە هۆنراوە لەناو سەرجەمی هۆنراوەکەدا.

لە هۆنراوەی کلاسیکیا، دێڕە هۆنراوە یا بلێین بەیت، سەربەخۆییەکی هەیە.

لە هۆنراوەی جوت سەروادا، دێڕە هۆنراوە، نیمچە سەربەخۆییەکی هەیە. لە هۆنراوەی سەروا هەمەڕەنگا، پارچە هۆنراوە یا بلێین کۆپلە هۆنراوە، نیمچە سەربەخۆییەکی هەیە. جیاکەرەوەی ئەم قەوارە سەربەخۆو نیمچە سەربەخۆیانە، سەروایە. ڕاستە ئەشێ بێ سەرواش، ئەو قەوارانە هەبن، بەڵام ئەبنە قەوارەی بێ نیشان و بێ ئاڵا!.

ڕەخنەسازی بەناوبانگی فەرەنسی (مالارمیە) لەپەرچدانەوەی ڕاکانی (رامبۆ)ی ڕابەری ڕێبازی هێمایی (رمزی)دا ئەڵێ: (وشە بەهۆی ئاوازی کێش و سەروای هۆنراوەوە، ئەتوانێ زیاتر ئەرکی کارتێکردن و شوێنەوارجێهێشتن بگرێ)[١٥]. لەم ڕوانینەوە ئەپرسین: ئایا ئەو دەقانەی ناوی هۆنراوەیان لێنراوەو بێ کێش و سەروان، تا چ ڕادەیەک کارئەکەنە جەماوەری هۆنراوەو شوێنەوار بەجێئەهێڵن لایان؟ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە ئەوەنیە بوترێ: ژمارەیەکی زۆری هۆنراوەنوسانی ئەم سەردەمە، لایەنگری هۆنراوەی بێ کێش و سەروان!. ئەوە گرنگنیە، گرنگ ئەوەیە ژمارەیەکی زۆری هۆنراوەخوازان لایەنگری ئەو جۆرە هۆنراوەیەبن کە تائەمرۆ جەماوەرێکی لەوجۆرە دروستنەبوە بەهۆی ئەوەی ئەو

جۆرە دەقانە کاریانتێناکەن و نایانهەژێنن. من کەسێک نابینم یەکێ لەو دەقانەی هاتبێتەبەر. کارتێکردن و هەژاندن هۆکارێکی سەرەکییە بۆ لەبەرکردنی هەردەقێ. من خۆم نوسینی نەتەوەییانەو هۆنراوەی نەتەوەییانەم زۆرە. ئاستی نوسینەکانم کەمترنیە لەئاستی هۆنراوەکانم، بەڵام کەسێکم نەدیوە یەکێک لەو نوسینانەی هاتبێتە بەر، بەپێچەوانەی هۆنراوەکانمەوە کە زۆر کەس لەبەریانە. با بەبەڵگەوە بدوێین: لەپێش هەر هۆنراوەیەکەوە لەهۆنراوەکانی دیوانی کوردایەتیەکم، پێشەکییەکی کورت و چڕوپڕم نوسیوە کە لەڕوی شێوەو ناوەڕۆکەوە لە هۆنراوەکان کەمترنین، بەڵام کەس پێینەوتوم یەکێ لەو پێشەکییانەی

لەبەرە، کەچی دەیان کەس پێیانوتوم هەمو هۆنراوەکانی ئەو دیوانەیان لەبەرە. رەخنەسازی بەتوانە (زایر رۆژبەیانی) یەکێکە لەو کەسانە. بۆیە ناوی ئەو بەرێزەم هێنا، چونکە هەرئەو بۆیگێراماوە، شەوێک لەکەرکوک لەماڵی دۆستێکی ئەبێ بەبۆنەی ناونانی منداڵێکیانەوە، بەرێکەوت گۆڤاری بەیانی ژمارە 152 ساڵی 1989 لەبەردەسیانائەبێ کەهۆنراوەی (لەبیرەوەرییەکانی ساڵانی دێرین)ی منی تیائەخوێننەوە، هەمویان بڕیارئەدەن ناوی ئەو مناڵە بنێن ژیر. دیارە هۆی ئەوەش ئەگەڕێتەوە بۆ کاریگەریی هۆنراوەکە. ئەگینا کەسانی ئەو مناڵە منیان نەناسیوەو نەدیوە.

هەندێ لەوانەی وازیان لە کێش و سەروا هێناوە، واتا مۆزیکی دەرەوە، ئەڵێن ئێمە بە مۆزیکی ناوەوە هۆنراوەکانمان بنیاتئەنێین. لەوەڵامی ئەوانەدا ئەڵێم: مۆزیکی ناوەوە بەبێ مۆزیکی دەرەوە،بایەخێکی هۆنراوانەی نیە. تەنیا بەمۆزیکی ناوەوە هۆنراوە دەستەبەر ناکرێ. چونکە پەخشانی هونەریش مۆزیکی ناوەوەی هەیە. جگەلەوە، مۆزیکی ناوەوە دەسکردو داهێنانی ئەو جۆرەکەسانەنیە. مۆزیکی ناوەوەی هۆنراوە هەرهەبوە. تەنیا ئەوەندەهەیە جاران بەمۆزیکی دەرەوەی هۆنراوەیان ئەوت کێش وسەروا، بەمۆزیکی ناوەوەش : رەگەزدۆزی (جناس)، دژیەکی (مقابلە یا طباق)، رەوانبێژی (فصاحە)و بەجۆرێکی گشتی لەشێوەی داڕشتن و پەیوەندیی نێوان وشەو واتاکانی و جوانکاریی واتایی لەهۆنراوەدا خۆی ئەنوان. کەواتە هیچکام لەو دو مۆزیکە بری ئەویتر ناکەوێ.

نوسەرێ لەبارەی دەوری سەرواوە لەهەڵسەنگاندنی رۆشنبیریی هۆنیارا ئەڵێ: (سەروا ئەو دەنگی دواییە لەبەیتی هۆنراوەدا چاودێرێکی هەڵسەنگاندنە بۆ لایەنێ یا چەن لایەنێکی ژیانی رۆشنبیریی هۆنیار بۆئەوەی هاوکێشەیی مۆزیکی و واتایی لەبەیت و لەچامەکەدا بکا. ئەگەر وابو ئەوا ئەو هۆنیارە سامانێکی زمانەوانی و شارەزاییەکی دەرونی و شارەزاییەکی مۆزیکیی هەیە کەئەزانێ لەرینەوەی سەروا لەگوێچکەدا زیاتر لە وشەکانیتری هۆنراوە، گوێ پڕئەکا، توانایەکی هەیە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ هەستا بەو وشانەی هەڵیانئەبژێرێ. هۆنیاری رۆشنبیر، سەروا بۆی ملکەچە. ئەوانەی نهێنیی سەروائەزانن ئەوانەن کە ئێمە هۆنراوەکانیان ئەڵێینەوە. سەروازانی نیشانەی زیرەکییە. بەکورتی هەندێ هۆنیاری هاوچەرخ ئەوانەی رکیان لەسەروایەو پێشێلیئەکەن و بەکارەکەی خۆشیان ئەزانن، بەوە پەردە لەسەر ئاستی رۆشنبیریی خۆیان لائەبەن بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ کە ئەم پەردە لابردنە ناڕاستەوخۆیە ئەچێتە سەرباری ئەو پەردەی راستەوخۆلابردنە کەخۆی ئەنوێنێ لەواتالێگیران و وێنەلەرزین و دەربڕینی پەشۆکاوانەدا)[١٦]. هەروەها (بەدر شاکر سەیاب)لەنامەیەکیا بۆ عەبدولکەریم ناعیم ئەڵێ: (من دژی وازهێنانم لەسەروا. پشتگوێخستنی سەروا، واتا راوەستانی وێنەکان و سۆزو بیر لەئاستێکی دیاریکراوا. ئەتوانرا کاریگەریی وێنەکانت و بیرەکانت و سۆزەکانت لەسەر دەرون زیاتربکەی ئەگەر هۆنراوەکەت سەروادارابوایە)[١٧](کۆلرچ)یش ئەڵێ: (هۆنراوە ئەو هۆنراوەیەنیە کەزیاترین چێژت ئەداتێ، بەڵکو ئەو هۆنراوەیەیە کە زیاترین چێژمان ئەداتێ کاتێ جاریتر ئەیخوێنینەوە)[١٨] دە هۆنراوەی بێ سەروا نایەتەبەر تا جاریتر بیڵێینەوە.

هەرچۆنێبێ، مرۆڤ ئازادە لەشێوەی نوسین و دەربڕینی خۆیا. بەڵام من داوا لە خونچە تازە کراوەکانی هۆنراوەی کوردی ئەکەم کە دوربن لەچاولێکەری و لاساییکردنەوەی کوێرانە. بۆپاڵپشتی هەر رایەک، داوای بەڵگەی سەلمێنەربکەن.

هۆنراوەو واتا

هەمو ئەوانەی بەرەنگاری کێش و سەروابونەتەوە لەهۆنراوەداو بەکۆت و زنجیر ناویانئەبەن و داوای نەهێشتنیان ئەکەن، بیانویان (واتا – مەعنا)یە. بەناوی بەرگری لەواتاوە، لەکێش و سەروا یاخین. گوایە بە گرێ و کۆسپیان ئەزانن لەرێگەی واتادا. کەچی لەڕاستیا مەبەستی سەرەکیی هۆنراوە، واتا یا راگەیاندنی واتانیە. تەنانەت ئەو هۆنراوانەی کە (واتا) تیایانا ئامانجبێ، دەوری هۆنراوەکە رازاندنەوەی ئەو واتایەیە. ئامرازەکانی ئەو رازاندنەوەیەش، مۆزیکی هۆنراوەیە بەگشتی و کێش و سەروایە لە پلەی یەکەما. هەر لەبەرئەوەشە هۆنراوەی وەرگێڕراو بەنوسینی سادە، ئەو چێژو خۆشی و هەژاندنەی نامێنێ. چونکە وەرگێڕ تەنیا وەک واتا هۆنراوەکە وەرئەگێڕێ. ئەمە بێجگە لەو هۆنراوانەی گیانیان بەبەردائەکرێتەوە بەوەی وەرگێڕ وەک هۆنیارێ واتای هۆنراوەکە وەرئەگێڕێ و بەکێش و سەرواو ئەندێشەی خۆیەوە دایئەڕێژێتەوە کە لەئەنجاما چێژو خۆشی و هەژاندنی نوێی تیادروستئەبێتەوە بەپێی توانای هۆنیاری وەرگێڕ، وەک وەرگێڕانی هۆنراوەکانی خیام بۆکوردی لەلایەن هۆنیاری گەورە (سەلام)ەوە[٣٠] و(کرتی ما احلاها)ی محمەد بەهجەت ئەسەری و (یا وطنی) جەمیل سدقی زەهاوی لەلایەن هۆنیاری بەتوانا بەختیار زێوەرەوە[٣١]و (رۆحی مەولەوی) لەلایەن پیرەمێردی مەزنەوە[٣٢].

راستە هۆنیاریش وەک هەر بیریار (مفکر)ێکیتر بیرئەکاتەوەو بیرۆکەی خۆی هەیەو ئەشێ هۆنراوەکانی جۆرە بیرو فەلسەفەیەکی تازە بێننە ئاراوە، بەڵام لەهەمان کاتا، تایبەتمەندییەکانی هۆنراوە، وەک کێش و سەرواو ئەندێشەو جوانکارییەکانیتری وەک وێنەو زمان و داڕشتن و..هتد بەرازاوەیی بەرهەم ئەهێنێ، بۆیە کۆلڕچ ئەڵێ: (جوانی بۆ بیرۆکە وەک رۆشنایی وایە بۆ چاو)[٣٣]کەدیارە مەبەستی لەو بیرۆکانەیە بەهۆنراوە رائەگەیەنرێن.

ئەگەر مەبەستی هۆنراوە تەنیا گەیاندنی واتابێ، ئەوا ئەم کارە بەهۆی وتارەوە چاکتر ئەنجامئەدرێ. هەرگیز ناتوانرێ واتایەکی سیاسی یا کۆمەڵایەتی بەو تێروتەسەلیەی وتار، بەهۆنراوە رابگەیەنرێ. چونکە مەودای هۆنراوە وەک مەودای وتار فراواننیە. بگرە مەودای هۆنراوە ناگاتە مەودای پەخشان و چیرۆکیش بۆ گەیاندن و رونکردنەوەی واتا. بەڵام وەک کاریگەرێتی ، ئەو واتایەی بە هۆنراوە ئەگەیەنرێ، زیاترو زوتر کارئەکاتە سەر وەرگری هۆنراوە، ئەویش بەهۆی رازاندنیەوە بە تایبەتمەندییەکانی هۆنراوە.

ئەو واتایانەی هۆنراوە ئەیانرازێنێتەوە دو جۆرن: یەکەمیان هەڵقوڵاوی هۆنیار خۆیەتی. دوەمیان ئەوانەیە کە بەسادەیی وەرئەگرێ و بەرازاوەیی ئەیداتەوە بە وەرگری هۆنراوە. بەوەش ئەو رازاندنەوەیە ئەبێتە شیرینکردن و خۆشەویستکردنی واتاکە هەتا رادەی هەژاندن لەچەن وتەیەکی چڕوپڕ لە سۆزی ئاوازو ترپەی

سەرواو دیمەنی وێنەکانا. بۆنمونە، لەبواری بازرگانیا زۆر نوسراوە لەسەر پێویستیی بایەخدان بەو جێگەیەی کەلوپەلی تیا پیشانئەدرێ بۆفرۆشتن، هەمو ئەیزانین بایەخی دوکانێکی بازرگانی لەشەقامێکی ئاوەدانی گشتیا، زیاترە وەک لەلاکۆلانێ. جلوبەرگێ لەبەر جوانێکا جوانتر ئەنوێنێ وەک لەبەری ناشیرینێکا، کوردیش وتوێتی بەرد لەجێگەی خۆیا سەنگینە، بۆیە (حەمدی) هەمو ئەو چەمکانە سەبارەت بایەخی جێگە، لە چەن وشەیەکی کورت و رازاوەو کاریگەرا چڕئەکاتەوە و ئەڵێ:

بازاڕی دەهرە، قیمەتی ئەشیا بەجێگەیە

مێشێ گەییە روی نیگارێ، بە خاڵ ئەچێ

پێشئەوەی (بێ کەس) بلێ :

داری ئازادی بە خوێن ئاونەدرێ قەت بەرناگرێ

سەربەخۆیی، بێ فیداکاری ، ئەبەد سەرناگرێ

خەڵکی زانیوێتی کەئەبێ لەپێناوی ئازادیا خوێنبڕێژن و فیداکاریبکەن و کردوشیانە. چەندین چیرۆک و پەرتوک هەبوە لەوبارەیەوە . واتە، بێ کەس، واتایەکی تازەی نەهێناوەتە بەرهەم، بەڵکو واتایەکی هەبوی رازاندۆتەوە.

بەوجۆرە ئەبینین کاری سەرەکیی هۆنراوە، رازاندنەوەی واتایە، تەنانەت ئەو واتایەی هۆنیار خۆشی خاوەنیبێ هەرئەبێ بیرازێنێتەوە. جا کەکاری سەرەکیی هۆنراوە رازاندنەوەی واتابێ، دیارە ئەو رازاندنەوەیە هەتا زیاترو چاکتربێ، شیرینترو کاریگەرترئەبێ و زیاتر خەڵکی ئەهەژێنێ. هەرلەبەر ئەوەشە هۆنیارەکان لەکۆنەوە هەوڵیانداوە کە نەک تەنیا هۆنراوەکانیان پڕواتابێ، بەڵکو واتاکان بەڕازەوەترین پۆشاکەوە پێشکەش وەرگری هۆنراوە بکەن. لەم پێناوەشا پەنایان بردۆتە بەر هەمو هۆکارەکانی رازاندنەوەی هۆنراوە.

هۆنراوە خۆراکێکی مادی نیە کە پێویست بەوەبکا زیاترین بڕ بەرهەم بهێنرێ بۆئەوەی بەشی زیاترین کەس بکا. بەڵکو خۆراکێکی گیانییە و هۆنراوەیەکی چاک بەشی هەمو نەتەوە ئەکا لەبابەتەکەی خۆیا. لەبەرئەوە هۆنیاری چاک دەربەستی ئەوەنیە زیاترین یا درێژترین هۆنراوە بۆ یەک مەبەست بلێ. ئەم ئەنجامەش ئەمانبا بۆ ئەوەی لەپێناوی واتادا دەسبەرداری جوانکاری و رازاندنەوە نەبین لە هۆنراوەداو هۆنراوە بەرەو هەڵدێری پەخشان و وتارو قسەی ئاسایی بەرین و هۆنراوە داماڵین لە مۆزیکی کێش و سەرواو وێنەو رەوانبێژی و جوانکاری!! یا چاومان لە چەندێتیی هۆنراوە بێ و چونێتی وازلێبێنین!

ئەگەر ئامانجی سەرەکیی هۆنراوە تەنیا واتابێ، ئەوا تەنیا کێش و سەروا گرێنین لەڕێگەی واتادا. ئەندێشە(خەیاڵ) گرییەکی کوێرترە بۆ واتا. بگرە ئەندێشە هەر بایەخ بۆ واتا ناهێڵێ و هۆنراوە تەواو

دورئەخاتەوە لە واتاکانی ژیریێتی و سروشتی و راستی و زانستی. بۆنمونە: ئەگەر هۆنراوە جوان و بەرزەکەی مەولەوی:

هەندە ناسکبو بەبای باوەشێن

سەرکوڵمی ئاڵی پڕئەبو لەخوێن

بدەین لە بێژنگی ژیرێتی، ئەگەینە ئەنجامێکی سەیر! ئافرەتێ ئەگەر تەنیا بەبای باوەشێنێ سەرکوڵمەکانی پڕببێ لەخوێن ، دیارە بە ڕەشەبایەک توشی خوێنبەربون(نزیف)ی دەموچاو ئەبێ ! خۆئەگەر پەنجەیەک یالێویکی بەرکەوێ، ئەوا ئەو کوڵمە هەڵئەوەرێ و لەئەنجاما خۆمان لەبەردەم دەموچاوێکی خوێناوی و زامدارو چاڵوچۆڵا ئەبینینەوەو بێزمان لەو دەموچاوە ئەبێتەوە!!

جائەگەر خەیاڵ ئەوکارە بەواتابکا، ئایا خەیاڵ زیانبەخشترە یا کێش و سەروا بەڕای ئەو کەسانە!؟ ئایا چاوەڕواننناکرێ سبەی داوای نەهێشتنی کەلەپچەی خەیاڵیش بکەن لەهۆنراوەدا بەبیانوی ئەوەی خەیاڵ واتا ئاوەژوئەکا!؟ بەوەش توشی گەڕانەوەیەک ئەبین بۆ راو بۆچونەکانی ئەفلاتون لەبارەی هۆنراوەوە کە گوایە هۆنراوە لەسەر بنچینەی درۆ دروستئەبێ! بێگومان خەیالیش سوارچاکی خۆی هەیە. مەولەوی ئەو ئەنجامەی نەویستوە. تەنیا ویستوێتی لەبەرزترین شێوەدا گوزارە (تعبیر) لە ناسکیی دەموچاوی دڵخوازەکەیبکا. ئەندێشە، هەروەکو لەزانست و هونەری رەخنەسازیی هاوچەرخا چەسپاوە ، رەگەزێکی ئێجگار گرنگە لە رەگەزەکانی وێژە. چونکە بەهۆیەوە ئەم چالاکییە مرۆڤانەیە، لەزانست جیائەکرێتەوە. هەروەها شوێنەوارەکانی کەسایەتی و ژینگەی وێژەر دەرئەبڕێ و رێگەیەکە بۆ هەست و نەستی خوێنەران[٣٤]. بابەتی وروژاندنی واتاکان، بریتیە لە لێکچواندن و خوازەو خواستەو درکە، کە بەرهەم و هێزی ئەندێشەن)[٣٥]

(هۆراس)ی رەخنەگرو هۆنیاری بەناوبانگی لاتین، پێش 2 هەزار ساڵ وتوێتی: (ئامانجی هۆنراوە فێرکردن یا خۆشیگەیاندن یا هەردوکیان)[٣٦] ئەم بۆچونە بو بەبنەمایەک تا ئێستاش جێگەباوەڕی رەخنە سازان و هۆنیارانە. کەواتە هۆنراوە تەنیا گەیاندنی واتانیە، بەڵکو خۆشیگەیاندنیشە. ئەمە لەکاتێکا کە کێش و سەروا ئەبنە هۆی بایەخدانێکی زیاتر بە واتا. لەمبارەیەوە بەهجەت ئەسەری ئەڵێ: (موزیکی هۆنراوە بریتییە لە کێش و رێکخستنی دەنگەکان و ئەبێتە هۆی رونکردنەوەو فراوانکردنی واتاکەی)[٣٧] هەروەها رەخنەگران گەیشتونەتە ئەوەی ئاوازو مۆزیک رۆڵێکی گەورەو کاریگەر ئەگێڕن بۆ فراوانبونی واتای هۆنراوە[٣٨] .

ئەمانە هەموی ئەوەئەگەیەنن کەکاری سەرەکی هۆنراوە،رازاندنەوەی واتایە تەنانەت ئەگەر هۆنراوەیەک بۆ فێرکردنیشبێ، ئەبێ لە شێوەیەکی رازاوەدابێ بۆئەوەی جیاوازی لەگەڵ وانەی قوتابخانەدا هەبێ و زیاتر کاریگەربێ تا زیاتر فێرخوازەکە بهەژێنێ. لەمبارەیەوە درایدن ئەڵێ: (هونەرمەند هەوڵئەدا شتێیەک بەرهەم بێنێ کە لەژیان جوانتربێ)[٣٩] ئنجا ئەڵێ: (خۆشیگەیاندن ئامانجی سەرەکیی هۆنراوەیە ئەگەر نەڵێین تاکە

ئامانجێتی. ئەگونجێ دانبنرێ بە فێرکردنا وەک ئامانجێکی ناوندی، چونکە هۆنراوە فێرناکا ئەگەر خۆشی نەگەیەنێ)[٤٠] هەروەها درایدن بەئاشکرا دان بە ئامانجە تایبەتییەکەیا ئەنێ وەک هۆنیارێک و ئەڵێ: (هەوڵدانە سەرەکییەکانم ئەوەیە کەخۆشی بگەیەنمە رۆڵەکانی ئەو سەردەمەی تیایا ئەژیم)[٤١] دیارە ئەو خۆشیگەیاندنە بەدەسنایەت ئەگەر هۆنراوە رازاوە نەبێ بەمۆزیکەکەی.

ئێمە تائێرە مەبەستمان ئەو هۆنراوانەیە کە واتا تیایانا مەبەستێکە. ئەگینا ئەو هۆنراوانەی کە واتا تیایانا مەبەستنیە، گوایە هونەر بۆ هونەرە، ئەوە بێگومان زیاتر پێویستیان بەرازاندنەوە هەیە بە مۆزیکی دەرەوەو ناوەوە. هەرچەن من لەو باوەڕەدانیم کە لەم جیهانەدا شتێک هەبێ پێیبوترێ هونەر بۆ هونەر یا هۆنراوە بۆ هۆنراوە! چونکە ئەگەر هۆنراوەیەک هیچ واتایەکیش ئەنجام نەداو تەنیا بۆ گەیاندنی خۆشیی روتیشبێ، ئەوا ئەو خۆشیگەیاندنەش هەر لەخزمەتی مرۆڤ و ژیاندائەبێ. مرۆڤ تەنیا پێویستیی بەخوراکی مادی نیە، پێویستیی بەخۆراکی گیانیش هەیە وەک گوێگرتن لە ئاوازێکی خۆش، سەیرکردنی دیمەنێکی جوان، بینینی هەڵوێستێکی مەردانە، بیستنی نوکتەیەک ، هەروەها هۆنراوەیەکی هەژێنەر. ئنجا ئەگەر هۆنراوەیەک واتاو خۆشییەک نەبەخشێ، ئەوە هەر هۆنراوەنیە!

مالارمێ 3 رەگەزی بۆ هۆنراوە داناوە:

1–وشەو دێڕي هۆنراوە خۆی لەخۆیدا پێویستە ئاکامێکی ئاوازی مۆزیک ببەخشێ.

2– هۆنراوە هەرچەن ئەبێ پارچەیەکی مۆزیکیبێ، لەهەمان کاتا پێویستە مەبەستێکی واتاییشی هەبێ.

٣–ناوەرۆکی هۆنراوە ئەبێ بیرۆکەیەکی پەتی بێ[٤٢] .

د. کامیل بەسیر ئەڵێ: (ئەم 3 رەگەزە پێکەوە ناگونجێن. چونکە ئەگەر هۆنیار هەمو کۆششی سازکردنی ئاوازو مۆزیکبێ و لەسەرچاوەی بیری پەتییەوە هۆنراوە بهۆنێتەوە، چۆن ئەتوانێ بەهۆنراوەکانی مەبەستێک بهێنێتەدی؟[٤٣]

من لەگەڵ بۆچونەکەی د. بەسیرنیم و ئەڵێم: گۆنجاندنی ئەو 3 رەگەزە کاری نەکردەنیەو ئەکرێ و کراویشە. چونکە مەبەستی هۆنراوە لەناوەرۆکەکەیایە، ئاوازو مۆزیکەکەشی لەروخسارەکەیایە. هیچیان رێ لەویترناگرێ. تەنیا سەرنجێکم لە رەگەزی سێیەم هەیەو ئەڵێم: راستە ئەگونجێ هۆنراوە ناوەرۆکی بیرۆکەیەکی پەتیی ببێ ، بەڵام مەرجنیە هەمو کاتێ وابێ.

رازاندنەوە وەک پێویستییەک بۆهۆنراوە، هەمو جۆرە هۆنراوەیەک ئەگرێتەوە. بەڵام پشتبەستن بە کەرەستەی رازاندنەوەکە، لەهۆنراوەیەکەوە بۆ هۆنراوەیەکیتر ئەگۆڕێ. لەهۆنراوەی کلاسیکیا، زیاتر پەنائەبرێتە بەر بەرزیی زمانی هۆنراوەو ژیرێتی و چڕیی واتا بەکەمترین وشەو رونکاری و رەچاوکردنی یاسا دەقگرتوەکانی هۆنراوە. بەڵام لەهۆنراوەی رۆمانسیا زیاتر پەنائەبرێتە بەر ئەندێشەو سۆزو نیمچە تەمومژێک و هەڵچون و گێنگڵ و هێماکاری. لەهۆنراوەی ریالیزما زیاتر پەنائەبرێتە بەر شێوەکاری

روبەروبونەوە وەک خۆی و وەک راستیو راستەوخۆیی و نەترسان و جەربەزەیەتی. بەدەربڕینێکیتر لەهۆنراوەی ریالیزما ئازایەتی و بەزاتی و نەترسان و روبەروبونەوەی بارودۆخە راستییەکەو جەسورێتی، جوانکاری و رازاندنەوە ئەدا بەهۆنراوەکە . ئەوانە هەموی هۆکارو کەرەسەی رازاندنەوەی هۆنراوەن لەپلەی دوەمدا.پلەی یەکەم : مۆزیکی دەرەوەی هۆنراوەیە. چونکە مۆزیکەکە تایبەتە بە هۆنراوە، ئەوانیتر کەرەسەی هاوبەشی رازاندنەوەی هەمو لقەکانیتری هونەرو ویژەن لەپاڵ هۆنراوەدا.

لێرەدا لەبەرئەوەی ئاماژەمان بۆ هەندێ لەرێبازە ویژەییەکانکرد، بەپێویستی ئەزانم ئەو راستییە بدرکێنم کە مەرجنیە هۆنیاری ئەمڕۆ خۆی ببەستێتەوە بە تەنیا یەک رێبازەوە. هەرچەن لەئەنجاما یەکێک لە رێبازەکان زاڵئەبی بەسەریا

هۆنراوەو تەکنەلۆجیا.

ئیمە با راستگۆیانە بپرسین: ئایا ویژەو تەکنەلۆجیا لەپێشبڕکێدا لە چ ئاستێکدان؟ ئایا ئەو سەردەمانەی ئەفلاتون (427–347پ.ز)، ئەرەستۆتالیس (384–322پ.ز)، هوراس (65–8پ،ز) بیردۆزە ویژەییەکانیان دائەنا، بیردۆزەیەکی زانستیی ئەوتۆ لەئارادابو؟ ئایا ئەو رۆژانەی هۆمیرۆس (چەرخی 9 پێش زایین)، ئەرەستۆ فانیس (445–386)، دانتێ (1265–1321ز)، شکسپیر (1564–1616ز) شاکارە ویژەییەکانیان بەرهەم ئەهێنا، زانست و تەکنەلۆژیا بەپەرێزی ئەو شاکارانەدا ئەرۆیشتن؟ بێ گومان نەء . دەی ئەمڕۆی سەردەمی کارەباو تی ڤی و گەشتی ئاسمان و کۆمپیوتەرو مۆبایل و ئایفۆن و ئایپادو چەندین داهێنانیتر، ویژە بەپەرێزی زانست و تەکنەلۆجیادا ئەڕوا؟ بێ گومان ئەمیش هەر نەء . کەواتە لەپێشبڕکێکەدا ویژە دواکەوتوە، زۆریش دواکەوتوە. بەڵای گەورەش ئەوەیە کە کێشەکە هەر بریتینیە لەپێشبڕکێ، بریتییە لەپاڵەپەستۆو تەنگپێهەڵچنین! تەکنەلۆجیا رۆژلەدوای رۆژ زیاتر خۆیئەسەپێنێ بەسەر مرۆڤاو کاتەکانی بەلای خۆیا رائەکێشێ بەجۆرێ مرۆڤ نەیپەرژێتە سەر ویژە، بەهۆنراوەشەوە. دیاردەی ئەم پاڵەپەستۆیەش پێشکەوتنەکەی تەکنەلۆجیایە لەلایەک، لەلایەکیترەوە سستوسۆڵیەکەی ویژەیە! مرۆڤ هەمیشە باش و باشترو باشترینی ئەوێ.

تەکنەلۆجیا بەجۆرێکی گشتی پاڵەپەستۆ لەگەڵ ویژەدا ئەکا بەڵام بەتایبەتی تەنگی بەهۆنراوە هەڵچنیوە! ئەوەتا هێشتا تەکنەلۆجیا نەیتوانیوە دەسبەرداری پەخشان و چیرۆکببێ بۆ چالاکییەکانی سینەماو شانۆو تەلەفیزیۆن و ڤیدیۆ، بەڵام بەدەگمەن نەبێ بەلای هۆنراوەدا ناچێ، مەگەر هۆنراوەی گۆرانی کەبۆئەمیش مۆزیک و سەماو بزواندن، هاوکاری گۆرانیەکەن و زاڵن بەسەریا!

جگەلەوانە، ئەو کاتە زۆرانەی جاران خەڵکی تەرخانیانکردبو بۆ ویژە، بەتایبەتی هۆنراوە، کە لەبەرئەکراو هۆکارێکی سەرەکی رۆشنبیری و بابەتی دیوەخانەکانبو، ئێستا ئەو کاتانە دەسناکەون و دیوەخانیش نەماوە! خەڵکی خەریکی دابینکردنی بژێوییانن و چاویان لە فەنتازییە نوێکانەوەیە!

ئنجا لەئاستی ئەم بارودۆخەدا تەگبیر چیە؟ تەگبیر هۆنراوەی چاکە. لەبارەی هۆنراوەی چاکیشەوە کۆلڕج هەوڵی دۆزینەوەی ئەو تایبەتمەندییانەی هۆنراوە ئەدا کەئەگەڕێتەوە بۆ بلیمەتیی تەواوی هۆنیارو لەم خاڵانەدا دەسنیشانیان ئەکا:

1-شیرینییەکی تەواوی هۆنراوە، یاهەستکردن بە چێژی مۆزیکی و توانای هۆنیار لەبەرهەمهێنانیا. ئەم توانایەش زگماکییە لەمرۆڤاو بەهەوڵدان بەدەسنایەت.

2-هەڵبژاردنی باس و ناوەرۆکی دور لە بارودۆخ و کێشە تایبەتییەکانی هۆنیار خۆی. لەمبارەیەوە گۆتە (1749-1832ز)ش گەیشتۆتە هەمان ئەنجام و ئەڵێ: ئەگەر هۆنیار تەنیا گوزارە لەخەمە تایبەتییەکانی خۆی بکا، شایانی ئەوەنیە نازناوی هۆنیاری بدرێتێ.

3-قوڵیی وزەی بیر. مرۆڤ هۆنیارێکی مەزن نابێ لەهیچ کاتێکا ئەگەر لەهەمان کاتا فەیلەسوفێکی قوڵنەبێ. هۆنراوە خونچەو گوڵاوی هەمو زانین و بیرو هەست و سۆزو زمانی مرۆڤانەیەکە.

4-وێنەکان نابنە بەڵگەی بلیمەتییەکی رەسەن ئەگەر لەهەست و نەستێکی کارتێکراوەوە نەبێ. یا لە گۆڕینی کۆیەکی بڵاوەوە بۆیەکەیەک نەبێ.

گۆتە ئەم مەبەستە بەدەربڕینێکی رۆشنبیرانە دەرئەبڕێ و ئەڵێ: (هێزی راستینەی هۆنراوە، یا داستان یا شانۆنامە لەکەسێتییەکان و بیرۆکەو پێناسەو بۆچونەکاندا نیە، بەڵکو لەهەڵوێست یا لەو هاندەرەدایە کە هەمو ئەوانە ئەگرێتەوەو ئەویش پێشترە لەوان بە پێی ئەو قسەیەی کەئەڵێ گشت پێش بەش ئەکەوێ)[44]

گومانیش لەوەدانیە کە هۆنراوەی چاک، هۆنیاری چاک ئەیڵێ. ئەی هۆنیاری چاک کامەیە؟ یا مرۆڤی هۆنیار چۆن ئەبێتە هۆنیارێکی چاک؟

لەمبارەیەوە بن جۆنسن ئەم مەرجانە دائەنێ:

1-بەهرەی سروشتی، مەرجی یەکەم و بنچینەییە.

2-هەرتەنیا بەهرە سروشتییەکە بەسنیە، بەڵکو پێویستە هەمیشە مەشق بەو بەهرەیەبکەین. ئەڵێن ڤەرجیل(71-19پ،ز) کەمەزنترین هۆنیاری رۆمابوە، وەک ورچ ژان ئەیگرت بۆ لەدایکبونی هۆنراوەکانی. دواییش بە لستنەوە پەرداخی ئەکردن!.

3-مەرجی سێیەم بۆهۆنیار، لاساییکردنەوەیە. واتە هۆنیار بتوانێ سامانی هۆنیارێکیتر بگۆڕێ بۆ بەکارهێنانە تایبەتییەکانی خۆی.

4-مەرجی چوارەم، خوێندنی وردو خوێندنەوەی جۆراوجۆرە.

لەگەڵ ئەوانەشا، جۆنسن زیاتر پێ لەسەر مەرجی یەکەم دائەگرێ و ئەڵێ من لەهەڵگرانی ئەو رایە نیم کە سەربەستیی هۆنیار بخەمە سنورێکی یاسایی تەسکەوە کە پەیکەرتاش و فەیلەسوفەکان ئەیسەپێنن.حەکەم لەسەر هۆنیاران تەنیا بەهرەکەیانە، ئەویش بەهرەی هەمو هۆنیارەکاننا، بەڵکو چاکترینیان[٤٥] .

کەواتە ئەگەر هۆنراوەی پێش شۆڕشی تەکنەلۆجیا پێویستبوبێ چاکبێ، ئەوا هۆنراوەی دوای ئەو شۆڕشە، بەتایبەتی هی ئێستەو داهاتو، ئەبێ زۆر چاکتربێ. کەچی بەداخەوە وانییە! بگرە بەتەواوی پێچەوانەیە لەزوربەی ئەو بەناو هۆنراوانەی کە هۆکارەکانی راگەیاندنی پێپڕئەکرێتەوە. ئەوەش هیچ بیانویەکنیە کەبوترێ مەبەست لەو بڵاوکردنەوانە،هاندانی نەوەی نوێ و تازە هۆنیارانە. ئێمە پەرچدانەوەی ئەو بیانوە لەم خاڵانەدا ئەبینین :

1–هۆکارەکانی راگەیاندن، کێڵگەی تاقیکردنەوەنین بۆ رێکخەری ئەو جۆرە هۆنراوانە. هۆنیاری خاوەن بەهرەی چاک، لەیەکەم هۆنراوەیەوە دەستی رەنگینی خۆی پیشانئەداو هونەری خۆی ئەنوێنێ و جێگەی خۆی لەدڵی وەرگری هۆنراوەدا ئەکاتەوە. هۆنیارە دێرینەکان بەبێ هیچ هۆکارێکی راگەیاندن و هیچ هاندەرێ، بون بەو ئەو کەڵە هۆنیارانە.

2–ئەمرۆ کاتی مرۆڤ بەشی خوێندنەوەی بەرهەمە وێژەییە چاکەکانیش ناکا چجای ئەو جۆرە بەرهەمانە. لەڕاستیشا خوێنەرەوە بەرهەمی چاکی ئەوێ و هیچ گوێ بەوەنادا خاوەنی بەرهەمەکە لاوە یا پیاوە، تازە کارە یا قاڵبوی پیشەکەیەتی. ئەو لەناخیا ئەڵێ کەی بەرهەمەکەت کامڵبو ئەوسا لێتوەرئەگرم. جگەلەوە، با ئەو بەرهەمانە جێگە لەبەرهەمی چاک نەگرن.

3–هەمو رەخنەسازان لەسەرئەوە کۆکن کە هۆنیارێتی، بەرلەهەمو شتێ، بەهرەیە.ئەگەر بەهرەکە نەبو، بەهاندان کەس نابێتە هۆنیاری چاک ئەگەرچی ئەو کەسە چەندین دیوانی رەشکردبێتەوە بە پیتچنین(نظم).

هۆراس پێش 2 هەزار سال وتویەتی: (قیزتان لەو چامەیەبێتەوە کە رۆژگارو چاککردنی یەک لەدوای یەک دەیانجار مشتوماڵیان نەکردبێ و وەک نینۆکی لەبناکراو خاوێنەکرابێتەوە. هۆ ئەوانەی ئەنوسن، بابەتێ هەڵبژێرن کە هاوتای تواناتانبێ. ئەگەر ویستت فرمێسکم پێبرێژی، ئەبێ لەپێشا خۆت هەست بە ئازاری گەزین بکەی.ئەوە کە هۆنیار پلەی دوەمی هەبێ، ئیمتیازێکە کە خەڵک و خواوەندو ڕێبازەکانیش بەکەسی نابەخشن. هۆنراوە، پێویستە خەڵک رازیبکا)[٤٦] .

4–هیچ نەتەوەیەک پێویستی بە هۆنیارو هۆنراوەی زۆر نیە. بەتایبەتی لەم سەردەمی زانست و تەکنەلۆجیایەدا. بەڵکو هۆنیاری زۆرو هۆنراوەی زۆر، نیشانەی نەگبەتی و دواکەوتوێتی نەتەوەیە. وەک پێشتر وتمان: هۆنراوەیەکی چاک بەشی هەمو نەتەوە ئەکا لەبابەتەکەی خۆیا. با نەوەی نوێمان وزەکانی خۆیان بخەنە بواری زانست و تەکنەلۆجیاوە.

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

١–ر.ا سكۆت جيمس. صناعه الادب. ترجمه هاشم الهنداوى. من مطبوعات دار الشون الثقافيه العامه. بغداد. ص199.

٢–مجيد محمود مطلب . شعر و فلسفه . گۆڕينى فواد ميسرى. چاپخانەى علا. ل35.

٣–هەمان سەرچاوە. ل 35.

٤– هۆنراوەى من خاوەنى پۆلێ يارم ل 259 ديوانى هەڵبەستەكانى ژير.

٥–هۆنراوەى رازى مەڕى شار بۆ مەڕى كێوى.ل98 هەمان سەرچاوە.

٦–هۆنراوەى نيگاى ديل. ل 384 هەمان سەرچاوە.

٧–الدكتورممدوح حقى– العروض الواضح. دار اليقضه العربيه. بيروت ص59.

٨–طلال عبدالرحمن.الايقاع بين الشعروالموسيقى.جريده العراق 3905 فى1988/11/21ص٦

٩–ئازاد عبدالواحد.شوكرى فەزلى.گۆڤارى بەيان.ژ145 ساڵى1988 ل24.

١٠–عبدالكريم راضى جعفر.القافيه.جريده العراق1989/3/25 ص6.

١١–عەلائەدين سوجادى.مێژوى ئەدەبى كوردى1952بۆمێژوى لەدايكبون و كۆچى هۆنيارەكان.

١٢–گۆڤارى بەيان ژ145 ساڵى 1988 14.

١٣–هەمان سەرچاوە ل14.

١٤–حسەين عارف.ورشەى رەخنەيەكى ئەدەبى.رۆژنامەى هاوكارى1988/7/31ل٦.

١٥–د. كاميل بەسير. رەخنەسازى 1983 ل156.

١٦–عدنان عبدالنبى البلداوى.حول دورالثقافه فى تقدير ثقافه الشاعر.جريدەالعراق1989/5/31ل٤

١٧،١٨–هەمان سەرچاوە ل26.

١٩–سەلام. خيام بەكوردى

٢٠–ديوانى بەختيار زێوەر ل119،118.

٢١–پيرەمێرد، رۆحى مەولەوى.

٢٢–هەمان سەرچاوەى ژمارە 1.

٢٣-سەچاوەی ژ ١٥ ل156.

٢٤-سەرچاوەی ژ 25 ل157.

٢٥-سەرچاوەی ژ 1 ل7.

٢٦-سەرچاوەی ژ 2 ل35.

٢٧-سەرچاوەی ژ 2 ل36.

٢٨-سەرچاوەی ژ 1 ل124.

٢٩-سەرچاوەی ژ 1 ل123.

٣٠-سەرچاوەی ژ 1 ل123.

٣١-سەرچاوەی ژ ١٥ ل97.

٣٢-سەرچاوەی ژ ١٥ ل97.

٣٣-سەرچاوەی ژ25 ل197تا207.

٣٤-سەرچاوەی ژ25 ل110،109.

٣٥-حەمید عەزیز. هۆراس. هونەری هەڵبەست چاپخانەی زەمان. بەغدا.